

Акмал АБДУЛЛАЕВ,
НамДУ Миллий гоё ва ҳуқуқ таълими кафедраси катта ўқитувчиси

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИСЛОМИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ УЗВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЗАРУРАТИ

Аннотация

Мақолада фуқаролик жамиятини ривожлантиришда исломий таълим ва тарбия жараёнининг узвийлигини таъминлаш зарурати очиб берилган. Шу билан бирга, таълим муассасаларида исломий кадриятларни ўқитиш жараёнида инсонпарварлик, адолат, меҳр-оқибат, муҳаббат, бағрикенглик ва бошқа диний динлар, шу жумладан ислом томонидан ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: исломий кадриятлар, инсонпарварлик, адолат, меҳр-оқибат, муҳаббат, бағрикенглик, таълим ва тарбия.

THE NEED TO ENSURE THE MEMBERSHIP OF THE ISLAMIC EDUCATION AND EDUCATION PROCESS IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Abstract

The article emphasizes the need to ensure the continuity of the process of Islamic education and upbringing in the development of civil society. At the same time, in the process of teaching Islamic values in educational institutions, humanity, justice, kindness, love, tolerance and other religions, including Islam, developed.

Key words: Islamic values, humanity, justice, kindness, love, tolerance, education and upbringing.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧАСТИЯ ИСЛАМСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье подчеркивается необходимость обеспечения преемственности процесса исламского образования и воспитания в развитии гражданского общества. В то же время, в процессе обучения исламским ценностям в образовательных учреждениях развивались гуманность, справедливость, доброта, любовь, терпимость и другие религии, включая ислам.

Ключевые слова: исламские ценности, человечность, справедливость, доброта, любовь, толерантность, образование и воспитание.

Бугунги кунда баъзи исломий мамлакатларда қонли можаролар ҳали ҳануз давом этмоқда ва улар бошқа мамлакатларга ҳам тарқалиш хавфини оширомоқда. Халқаро ҳамжамият бундай мусулмонларнинг қилмишларини қоралашига ва буни ислом билан боғлиқ деб билмаслигига қарамай, мусулмонларни ўлдириш ҳамон давом этмоқда. Давлат ва жамиятнинг шунча уринишларга қарамасдан баъзи ёшларимиз уларнинг навбатдаги ўлжасига айланишмоқда. Шу сабабли бугунги кунда ҳар қандай зиёли кишиларнинг фуқаролик мажбуриятларидан бири сифатида ҳар қандай йўл билан ҳам дин, ҳам фан, ҳам сиёсатдан беҳабар ёшларни асраб авайлаш кераклиги алоҳида қайд қилинмоқда. Баъзи экстремистик гуруҳ етакчиларни ёлғонлари билан баъзи ёшларнинг онгини зараҳланиш ҳолатлари кузатилмоқда. Шубҳа йўқки, ислом оламидаги сиёсий ва мафкуравий тўқнашувлар жараёнида баъзи исломий мамлакатларнинг миллий ва диний кадриятлари мисли кўрилмаган даражада инқирозга юз тутмоқда. Шу боисдан ҳам бу кадриятларни асраб авайлашда исломий таълим ва тарбия жараёнидан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, “Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам ўз умматларига фақат диний таълим бериш учун юборилмаганлар, балки дунёвий ишларга, турмуш қуриш, тижорат, зироат, уй-рўзғор ишлари ва бадан тарбияга оид каби билимларни ўргатганлар. Ёшларни дунёвий илмлар соҳиб ва ҳунарли бўлишга тарғиб қилиш энг муҳим масалалардан экан, Ҳазрат Али қаррамаллоҳу ваҳҳаҳу ҳам ҳар бир даврда ўзига хос бўлган илмларни ҳосил қилишга ишора қилиб: “Болаларингизга ўзлари яшаётган давр илмларини ўргатинглар, чунки улар сизнинг даврингиздан бошқа даврда дунёга келганлар” [1], деганлар.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, бугунги кунда нафақат ижтимоий муносабатларнинг турли жабҳаларини

маҳсус таҳлил қиладиган профессионал сиёсатчилар, нафақат жамият ҳаётининг барча жиҳатларини ва оммавий онгни ўрганадиган олимлар, балки оддий фуқаролар, жамият аъзолари ҳам жамият ҳаётининг барча соҳаларини янада ривожлантиришни тушунадилар. Чунки бутун сиёсий, иқтисодий, ахлоқий ва маънавий муаммоларни ҳал қилмасдан ҳаёт мумкин эмас. Бу масалани умумий кўринишида қуйидаги қоидалар билан ифодаланиши мумкин:

- одамлар манфаатларини ҳимоя қиладиган ҳокимиятни қандай ташкил қилиш кераклиги. Бунинг учун ҳокимият вақилининг продаси ва натижада пайдо бўлган векторнинг тасодифийлиги асосида ижодкорларнинг ақл-идроқининг мувофиқлиги талаб этилади;

- маҳаллий демократияни ҳақиқий демократия мактаби ва фуқароларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ташаббусларини амалга ошириш учун фаолият соҳасига айланиши учун маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни қандай шакллантириш керак;

- фуқаролик мулкани бошқариш жараёнини нафақат самарали бўлиши, балки атроф-муҳитга салбий таъсирини минималлаштириши учун қандай йўл билан йўналтириш зарур;

- инсон эҳтиёжларини моддий ва прагматикадан маънавийликка қандай ўтказиш;

- жамиятда ҳар бир шахс-шахсга бўлган эҳтиёжни шакллантириш ва ушбу шахс томонидан унинг ахлоқий, интеллектуал ва маънавий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун шароит яратиш учун зарур бўлган нарсас;

- замонавий жамиятнинг қўпвекторли ижтимоий ўзаро таъсирини ва хилма хил маданиятларни ҳисобга олган ҳолда миллий (умуммиллий) идеал сари ҳаракатни бошлаш керак.

Ушбу муаммоларни ҳал қилишнинг алоҳида эҳтиёжи бизнинг тезкор илмий-техник тараққиёт, тез урбанизация, турли ижтимоий-сиёсий тизимларнинг қарама-қаршиликлари, оммавий қирғин қуролларини ишлатиш билан уруш хавфи ва бошқалар даврида юзага келади.

Юқоридаги муаммолар, айниқса асримизнинг бошларида сиёсий ва иқтисодий ривожланиш мустақиллиги, ижтимоий тузилишнинг демократик тамойиллари, қонун устуворлигини шакллантириш ва фуқаролик жамиятини қуриш йўлидан борган мамлакатларда долзарб аҳамият касб этди. Айнан фуқаролик жамияти феномени жамоат ҳаётидаги цивилизация омили сифатида ҳозирги пайтда нафақат сиёсатшунослар, социологлар, файласуфлар, ҳуқуқшунослар, балки дунёнинг турли мамлакатларидаги фуқароларнинг ҳам диққат эътиборини жалб қилмоқда.

Фуқаролик жамиятини ўрганишда инструментал ёндашув кадрларнинг алоҳида турини ажратиб ўрганишни назарда тутди. Бундай ёндашув билан фуқаролик жамиятининг турли даражадаги ижтимоий тизимлари учун, масалан, миллатлар, давлатлар ёки цивилизация оламларнинг шаклланиши ва ўзлигини англаши, миллий маданиятларнинг давомийлиги ва кўпайишига ҳеч нарса тўскилик қилмайди. Фуқаролик жамиятининг энг соддалаштирилган ва афсуски, энг кенг тарқалган версиясида инструменталистик талқин тор доирадаги прагматик ва аслида шифатсиз муносабатларга олиб келади. Шу сабабли тарихий, фалсафий ва услубий тадқиқот дастурлари ва фуқаролик жамияти институтларини рағбатлантиришга қаратилган сиёсатни илмий қўллаб-қувватлаш жараёнида таълим стратегиясини такомиллаштириш учун айниқса муҳимдир. Шунга кўра, фуқаролик жамиятининг асосий ва доимий вазифаси фуқаро ва оилани улкан давлат машинасидан ҳимоя қилиш, шунингдек, давлатни бошқариб бўлмайдиган "ижтимоий атомлардан" ҳимоя қилишдир. Умумий таҳдидлар ва (ёки) гуруҳий, касбий ва бошқа корпоратив манфаатларни ҳимоя қилиш учун алоҳида зарурат "одамлар атомлари" ўзини ўзи бошқариш жамиятларига бирлашадилар, уларга ихтиёрий равишда ўз ҳуқуқларининг бир қисмини берадилар.

Маълумки, фуқаролик жамиятининг асосини ҳар доим бир вақтнинг ўзида ижтимоий муносабатларнинг субъекти ва объекти сифатида ишлайдиган шахс ташкил этади. Жамиятнинг "сифати" унинг фаолиятига боғлиқ ва аксинча, жамият шахсиятнинг ўзи "сифатини" тахмин қилади, чунки у ҳолда турли хил ижтимоий институтларнинг ижтимоий ўзаро алоқаси мавжуд эмас.

Давлат фуқаролик жамиятининг бир қисми бўлган ва жамоат ҳокимиятига эга бўлган ҳолда, инсоннинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий эркинлигининг энг катта умуминсоний қадрият сифатида фақат кафолати сифатида ҳаракат қилади. Фуқаролик жамиятининг ўзига хос хусусияти шундаки, шахс нафақат ҳуқуқлар, эркинликлар ва мажбуриятларни амалга ошириш жараёнида фаоллик ва масъулият, балки маълум даражада жавобгарликка ҳам эга. Ривожланган фуқаролик жамияти ўз кадр-қимматини англайдиган эркин ва виждонли шахсни шакллантириш учун шароит яратади. Фуқаролик жамиятида инсон автоном шахс сифатида мавжуд. Ҳар бир шахс ўзига, бошқа одамларга, муайян ижтимоий ҳамжамиятга, давлатга ва умуман жамиятга бўлган муносабатини тавсифловчи ички, ижтимоий аҳамиятга ега фазилатларнинг маълум бир яхлитлигини ривожлантиради. Шунини таъкидлаш керакки, жамиятда инсон бир томондан, темперамент, характер, қобилият эгаси, яъни индивидуаллик деб аташ мумкин бўлган онгли мавжудот бўлса, иккинчидан - жамиятнинг аксарият

қисми учун хос хусусиятларнинг ташувчисидир. Ва бу хусусиятлар ҳар доим маълум бир жамият маданиятига мос келади. Шу билан бирга, ҳар қандай жамият бир хил бўлмаганлигини ҳисобга олмаслик мумкин эмас - айни пайтда ёшига, миллатига, минтақасига ва бошқаларга қараб бир нечта субмаданиятлар мавжуд бўлиши мумкин.

Шахс субъектив ва гуруҳ тажрибасининг хусусиятларини ўзлаштира олмайди. Аммо агар гуруҳ тажрибаси одамга маълум бир муҳитда ўзини қулай ҳис қилишига имкон берса, унда индивидуал тажриба биринчи навбатда инсон (шахсият) ноёб ва такрорланмас ҳодиса эканлигини акс эттиради. Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир жамиятда шахсиятнинг маълум бир тури мавжуд ва у идеалдан узокдир, чунки шахс ҳар доим ижтимоий воқеликни акс эттириш ўлчовидир. Шахсият тушунчаси умуман олганда жамият билан шахсий муносабатлар даражасига кўтарилган шахс тушунчаси билан бир хилдир. Шахсият аллақачон инсон ва жамият ўртасидаги муносабатдир, бу шахс ва жамиятнинг шаклланиши ва намоён бўлиши учун зарур бўлган автономия, мустақиллик ва ўзини ўзи белгилаш (иқтисодий, сиёсий, кундалик, маънавий ва бошқалар) ўлчовини англайди.

Шахснинг табиий инсоний фазилати сифатида шахснинг ўзини англаш эҳтиёжи инсоннинг кўп қиррали қобилиятларини очиб беришни назарда тутди. Ушбу эҳтиёжнинг ривожланиши шахснинг ижтимоийлашуви жараёнида муайян билимларни, кўникмаларни, маълум қадриятларни қабул қилишни ўзлаштириш жараёнида амалга оширилади. Америкалик социолог Н. Смелзернинг фикрига кўра, ижтимоийлашув - бу шахсларнинг ижтимоий ролларига мос келадиган кўникмалар ва ижтимоий муносабатларни шакллантириш жараёнидир. Бунга инсоннинг ўзига хос хусусиятларини атрофдаги ҳақиқатга маълум бир мослашиш жараёнида англаш орқали эришилади, бу инсоннинг ижтимоий шароитларга, шу жумладан сиёсий ва ҳуқуқий соҳаларга мослашиши шаклида намоён бўлади. Ва одам "ижтимоий тажрибани" қандай ўзлаштирганига, унинг ҳаётини қизиқишлари ва қарашларига қанчалик мос келишига, инсоннинг шахсий ҳавфсизлиги қандай таъминланишига қараб, одам ўзининг индивидуал эҳтиёжини англайди. Хулқ-атвор нуқтаи назардан, бу шахснинг ўзини ўзи бошқаришининг намоён бўлиши сифатида ирода эркинлиги унинг инсон фаолиятининг турли соҳаларида ўзини ўзи англашини, шу жумладан амалга ошириш соҳасини тавсифлайди [2].

Шу билан бирга, шахсни фуқаролик жамиятининг асоси ва асосий қадрият сифатида кўриб, шахс ва коллектив ўртасидаги боғлиқликни таъкидлаш керак. Бир томондан, ҳар бир инсон индивидуалдир ва ўзини мустақил шахс сифатида қабул қилади, иккинчидан, жамият ижтимоий меъёрларда ифода етилган езулик, гўзаллик ва бошқалар ҳақидаги ғояларга асосланган муайян кўрсатмаларни, талабларни келтириб чиқаради. Шунинг учун индивидуалликка ега бўлган шахс, ўз иродасини намоён етиб, ҳар доим жамият талаблари, унинг қиймати ва меъёрий қоидалари (стандартлари) га жавоб берадиган маълум бир доирада ҳаракат қилади. Бу ерда вақтинчалик барқарорлик - одоб-ахлоқ, урф-одатлар, урф-одатлар, ахлоқ ва стереотиплар билан ажралиб турадиган ички регуляторлар катта рол ўйнайди. Иккинчиси кўп жиҳатдан атрофдагилар, у ёки бу ижтимоий институт томонидан унга берилган баҳога боғлиқ. Бошқача қилиб айтганда, унинг кўпчилик аъзолари бир вақтнинг ўзида амалдаги ижтимоий меъёрларга мувофиқ ва бошқаларнинг ва умуман жамиятнинг умидларига мувофиқ ҳаракат қилсагина, фуқаролик жамияти ҳақида гапириш мумкин.

Замонавий жамият тобора кўпроқ индивидуаллашиб, шу билан бирга табақаллашиб

бораётгани билан ажралиб туради. Бир томондан, ҳар бир индивидуал, баъзида бошқаларнинг манфаатларини инобатга олмасдан (қонун доирасида ёки бўлмаган ҳолда) қандайдир муваффақиятга эришишга интилади (моддий, сиёсий ва бошқалар). Бошқа томондан, у маълум бир ижтимоий қатламнинг вакили бўлиб, у маълум бир ижтимоий гуруҳ томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий қадриятларга мувофиқ ҳаракат қилади. Ҳуқуқий билимни шакллантириш “мулоқот” жараёнида “ҳаракат йўналишининг янги элементларини, янги билим йўналишларини, янги қадриятларни, янги объектларни ва янги экспресив манфаатларни” сингдириб, ўзига хос хусусиятларга эга бўлган ҳуқуқий ижтимоийлашув йўлидан боради. Бу хусусиятларга, бир томондан, инсон ҳулқ-атворининг ички мотивларини ривожлантириш, иккинчи томондан, ҳуқуқ ва мажбуриятларни амалга ошириш жараёнида ҳуқуқий фаолиятнинг намоён бўлиш шакллари қиради. Шахснинг ҳуқуқий ижтимоийлашув жараёни бу бошқа одамлар билан, ижтимоий муҳит билан муносабатларда ривожланиш жараёнидир. Ушбу жараён зиддиятлидир. Ижтимоийлашув ҳар доим шахсиятнинг бир ҳил бўлишига, онг ва фаолиятнинг стереотипларига олиб келади ва шу билан бирга айнан ижтимоийлашув инсонда шахсни аниқлашга имкон берадиган шахсий фазилатларнинг шаклланишига ёрдам беради [3].

Ҳуқуқий ижтимоийлашув қонунчилик ва уни амалга ошириш амалиёти тўғрисидаги ахборотни пассив истеъмол қилиш эмас. Бу ўз ҳуқуқий мақомини, давлат

органи ва фуқаролик институтларини ташкил этиш ва фаолиятининг ҳуқуқий тамойилларини ўзлаштиришни ўз ичига олади. Ижтимоийлашувга, биринчидан, инсон томонидан илгари тўпланган барча ижтимоий тажрибани ижтимоий алоқалар тизимига кириш орқали ўзлаштириш, иккинчидан, ушбу алоқалар тизимининг фаол тақрорланиши қиради. Бошқача қилиб айтганда, инсон барча тўпланган ижтимоий тажрибани ўзининг қадриятлари, муносабати ва йўналишларига айлантиради. Ижтимоийлашув инсоният жамиятининг ривожланишини таъминлайди.

Хулоса қиладиган бўлсак, фуқаролик жамиятини барпо этишда давлатнинг дунёвий табиати билан дунёвий ва диний қадриятларни яқинлаштиришнинг геосиёсий эҳтиёжи ўртасидаги зиддиятларни излаш ва бартараф этиш йўлларини излаш ва топиш учун парламент эшитувларини ўтказиш таклифи билан давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи органларига мурожаат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, мамлакатимизда ижро этувчи ҳокимият органларига, илмий муассасаларга ва давлат университетларига мусулмонларнинг маънавий идоралари ва исломий таълим муассасалари билан биргаликда анъанавий бўлган исломнинг идеаллари ва қадриятлари тўғрисида аҳоли ўртасида мақсадли ахборот-маърифий ишларни ташкил этиш асосида радикал диний оқимлар мафкураларининг зарарли таъсиридан ҳалос бўлиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР

1. <http://old.uza.uz/oz/society/islom-dini-insoniyatga-va-zhamiyatga-khizmat-iluvchi-ar-anda-18-06-2020>
2. Смелзер Н. Социология / Пер. с англ. М., 1993. С. 94-128.
3. Парсонс Т. О социальных системах. М., 2002. С. 305.